

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.415

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.12>*Н. С. Гавриш**orcid.org/0000-0001-6731-6382**професорка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»***ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ ҐРУНТОВОМУ
ПОКРИВУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Постановка проблеми. Ґрунти – один із ключових базових ресурсів, які мають важливе значення для створення великої кількості товарів і послуг та складають невід’ємні елементи екосистем і благополуччя людини. Збереження і примноження глобальних ґрунтових ресурсів необхідні для задоволення першорядних потреб людства в продовольчій, водній та енергетичній безпеці відповідно до суверенних прав кожної держави на природні ресурси. Прогнозований ріст виробництва продовольства, волокон і палива, які необхідні для досягнення продовольчої і енергетичної безпеки, створює додаткові навантаження на ґрунти. Ґрунти є результатом складної дії і взаємодії процесів у часі і просторі, тому вони різняться між собою будовою і властивостями, а також рівнем забезпечення ними екосистемних послуг. Раціональне управління ґрунтами з метою викорінення злиденності і забезпечення продовольчої безпеки вимагає розуміння цих чинників родючості ґрунтів і сприяння сталому землекористуванню, що можливе на основі врахування належним чином усього набору їх властивостей.

Наукові дані про ґрунтові ресурси України свідчать про те, що їх стан досягнув критичного рівня, що значні площі у структурі земельного фонду України займають ґрунти з незадовільними властивостями, які охоплені деградаційними процесами і мають низький рівень природної родючості.

Російсько-українська війна на територіях воєнних дій зумовила руйнування високопродуктивних ґрунтів, в більшості чорноземів, які зазнають непоправної воєнної деградації, що призводить до порушення морфологічної будови профілю, перемішування генетичних горизонтів, змін складу і властивостей, появи в ґрунті невластивих включень – чужорідних тіл (осколків, снарядів, мін, уламків ракет, патронів тощо), інтенсивного ущільнення важкою військовою технікою, порушення ґрунтового покриву внаслідок розриву мін, снарядів, гранат, спорудження окопів, землянок, траншей, утворення

на значних площах ровів, ям, що порушує однорідність і цілісність ґрунтового покриву.

Розв’язання цієї проблеми є важливим етапом відродження визволених територій. У вирішенні цих нагальних проблем повинні зробити свій вагомий внесок ґрунтознавці та правознавці, які мають всі можливості на науковій основі розробити заходи відтворення наших ґрунтів, зокрема нашого українського чорнозему – своєрідного українського бренду, символу і предмету гордості країни.

Теоретичною основою для проведення дослідження стали праці таких українських науковців у галузі земельного та екологічного права, як В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, О.Г. Бондаря, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, М.В. Краснової, П.Ф. Кулиничка, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, В.І. Семчика, В.Д. Сидор, Н.І. Титової, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та інших, а також в галузі ґрунтознавства С.А. Балюка, В.В. Медведєва, Л.Я. Новаковського, В.Ф. Петриченка, С.П. Позняка та інших.

Предметом нашого дослідження виступає законодавча база, а саме положення нормативно-правових актів, які регулюють визначення відшкодування шкоди та збитків завданих ґрунтового покриву України внаслідок збройної агресії російської федерації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових питань сучасного стану ґрунтового покриву України в умовах збройної агресії російської федерації, визначення шкоди і збитків завданих земельному фонду та ґрунтовим ресурсам країни, а також практичне застосування більшості земельно-правових та еколого-правових норм для усунення наслідків бойвих дій на землях сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Шкода, завдана навколишньому природному середовищу, є різновидом цивільно-правової шкоди, відшкодування якої здійснюється засобами цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність за порушення в сфері використання,

відтворення та охорони земель (ґрунтів) представляє собою обов'язок правопорушника зазнавати несприятливі наслідки майнового характеру, які встановлюються у санкціях правових норм або договорі та застосовуються у цивільно-процесуальній формі.

Шкода є одною з невід'ємних умов цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків. Під шкодою розуміють зменшення або втрату (загибель) певного особистого чи майнового блага. Екологічна шкода визначається як наслідок негативних змін у стані довкілля, які визвано діяльністю людини та які виражаються в забрудненні навколишнього середовища, виснаженні природних ресурсів, порушеннях екологічних систем, які заподіяли шкоду здоров'ю людини, рослинному і тваринному світу, матеріальним цінностям. В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» не визначено на законодавчому рівні поняття «шкода навколишньому природному середовищу», тому є необхідність закріпити дане поняття у нормі екологічного закону.

Відшкодування екологічної шкоди має свою специфіку, тому недостатньо керуватися загальними положеннями ЦК України. Екологічне законодавство містить спеціальні норми про відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням. Це ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст.ст. 156, 157 глава 24 ЗК України, ст. 107 ЛК України, ст. 67 КУпН, ст. 111 ВК України, ст. 63 Закону України «Про тваринний світ».

В регулюванні відносин з відшкодування екологічної шкоди існують публічно-правові основи, що визначаються особливостями виникнення і змісту такого роду шкоди. У разі порушення законодавства про охорону навколишнього середовища шкода заподіюється природним об'єктам (компонентам), які з одного боку є нерухомим майном, а з іншого – частиною природи, які є об'єктами права власності Українського народу. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Отже, мета відповідальності з відшкодування подібної шкоди полягає в забезпеченні не тільки інтересів природокористувача, але і суспільства в цілому.

Питання цивільно-правової відповідальності у сфері охорони навколишнього середовища піддавались дослідженню у вітчизняній правовій літературі. У результаті досліджень зроблено висновок: точний розрахунок всіх заподіяних збитків являє собою складний процес, який виходить за межі застосування цивільно-правових норм. При пред'явленні позовних вимог не завжди можна визначити об'єм і характер

наслідків заподіяної шкоди. Збитки, заподіяні навколишньому середовищу, в повній мірі проявляються не зразу. Частина шкідливих наслідків проявляється через деякий час. Збитки у вигляді упущеної вигоди нерідко доказати неможливо. З врахуванням теперішніх особливостей стосовно до деяких природних ресурсів розроблені спеціальні методики розрахунку шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища. Їх мета – полегшити на практиці розрахунок розміру стягнень [1, с. 370].

В умовах дії воєнного стану чимало положень у законодавстві нашої країни було змінено. Сюди також варто віднести земельні відносини. Деякі з норм, які було введено на початку повномасштабної війни вже послабили, а для відносин на які найбільше негативно вплинула війна – передбачили нові види регулювання.

З 24 лютого 2022 року по всій Україні, в першу чергу на території, де ведуться військові дії постала нова надзвичайно важлива проблема, це руйнування і знищення землі, ґрунтового покриву. Сільськогосподарські землі зазнали двох значних пошкоджень – мінне та хімічне забруднення і пряме фізичне руйнування. Згідно з попередніми узагальненими оцінками ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського», загальна сума шкоди та збитків, завданих земельному фонду та ґрунтам України, станом на 01.09.2022 р. становить 15,0 дарських земель на тимчасово окупованих, деокупованих та небезпечних територіях становить до 20% території України. Значна частина небезпечних територій, з метою прискореного повернення у господарське використання, потребує проведення термінових заходів щодо усунення наслідків бойових дій: розмінування, прибирання фортифікаційних споруд, відновлення поверхневого шару ґрунту тощо, що потребує реалізації загальнодержавних програм та інвестиційних проєктів [2, с. 82].

Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України була прийнята Методика визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану від 04 квітня 2022 року № 167 [3]. Методика встановлює порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності. Отже, важливим є положення про забруднення

ґрунтів. Ґрунти вважаються забрудненими, за умови якщо в їх складі виявлені негативні якісні зміни. При цьому зміни можуть бути зумовлені не тільки появою в зоні аерації нових забруднюючих речовин, яких раніше не було, а і вмістом небезпечних речовин, що перевищує їх гранично допустиму концентрацію. Основою розрахунків розміру шкоди від забруднення ґрунтів є нормативна грошова оцінка земельної ділянки, ґрунти якої зазнали забруднення. Для визначення їх є величини гранично допустимих концентрацій (ГДК) та орієнтовно допустимих концентрацій (ОДК) хімічних речовин в ґрунті.

Наступним підзаконним актом було прийняття Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, яка затверджена наказом Міністерством аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295 [4].

Ця Методика визначає процедуру визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації, що включає втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду.

Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації).

Інформаційною базою для визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації є акти обстеження земельних ділянок, акти комісій із визначення збитків власників землі та землекористувачів, звіти про експертну грошову оцінку земельних ділянок, первинні документи, облікові реєстри, бухгалтерська та інша звітність, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку підприємств, установ та організацій, проектно-кошторисна документація, відомості Державного земельного кадастру, документація із землеустрою, дані дистанційного зондування Землі та інші документально підтверджені відомості. Для цього необхідно проведення суцільного ґрунтового обстеження на деокупованих та небезпечних територіях. Обстеження ґрунтового покриву треба проводити на оновлених методологічних засадах, з урахуванням наслідків збройної агресії російської федерації проти України, гармонізованих із сучасною європейською практикою.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, пропонується, відшкодування шкоди та збитків здійснювати шляхом застосування новітніх технологій очищення, відновлення земель і ґрунтового покриву, та інших природних компонентів ділянки з метою досягнення такої якості ґрунту, за якої земельну ділянку матимуть змогу вико-

ристовувати і сьогодні, і в майбутньому. З цією метою потрібно прискорити розробку й прийняття: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони ґрунтів та відтворення їх родючості», зокрема, щодо вилучення земель, пошкоджених внаслідок військових дій, із сільськогосподарського обігу; Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель; регіональних програм; програм об'єднаних територіальних громад; Плану відновлення України.

Література

1. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорони ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти / Одеса, 2016. 396 с.
2. Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан ґрунтового покриву України в умовах збройної агресії російської федерації» (20 жовтня 2022 року). *Вісник аграрної науки*. 2022. №12. С. 82–84.
3. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 року № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>
4. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text>

Анотація

Гавриш Н. С. Правові питання відшкодування шкоди та збитків завданих ґрунтовому покриву України в умовах збройної агресії російської федерації. – Стаття.

Стаття присвячена правовим питанням відшкодування шкоди та збиткам завданих ґрунтовому покриву України в умовах збройної агресії російської федерації і, які доцільно розглядати комплексно, оскільки ці питання несуть загрози соціального характеру. У статті проаналізовано національне земельне та екологічне законодавство, що регламентує питання сучасного стану ґрунтового покриву України в умовах збройної агресії російської федерації, визначення шкоди і збитків завданих земельному фонду та ґрунтовим ресурсам країни, а також практичне застосування більшості земельно-правових і еколого-правових норм для усунення наслідків бойових дій на землях сільськогосподарського призначення. Наголошується, що успішне вирішення цих нагальних проблем повинні зробити свій вагомий внесок ґрунтознавці та правознавці, які мають всі можливості на науковій основі розробити заходи відтворення наших ґрунтів. Розв'язання цієї проблеми є важливим етапом відродження визволених територій. Визначено, що шкода є одною з невід'ємних умов цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків та з'ясовано, що відшкодування екологічної шкоди має свою специфіку, тому недостатньо керуватися загальними положеннями ЦК України. Екологічне законодавство містить спеціальні норми про відшкодування шкоди,

заподіяної екологічним правопорушенням. Обґрунтовано, що необхідно проведення суцільного ґрунтового обстеження на деокупованих та небезпечних територіях. Обстеження ґрунтового покриву треба проводити на оновлених методологічних засадах, з урахуванням наслідків збройної агресії російської федерації проти України, гармонізованих із сучасною європейською практикою. На основі проведеного правового аналізу зроблено висновок, що відшкодування шкоди та збитків необхідно здійснювати шляхом застосування новітніх технологій очищення, відновлення земель і ґрунтового покриву, та інших природних компонентів ділянки з метою досягнення такої якості ґрунту, за якої земельну ділянку матимуть змогу використовувати і сьогодні, і в майбутньому. Пропонуємо, прискорити розробку й прийняття: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони ґрунтів та відтворення їх родючості», зокрема, щодо вилучення земель, пошкоджених внаслідок військових дій, із сільськогосподарського обігу; Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель; регіональних програм; програм об'єднаних територіальних громад; Плану відновлення України.

Ключові слова: земля; ґрунти; ґрунтовий покрив; відшкодування шкоди та збитків; цивільно-правова відповідальність.

Summary

Havrysh N. S. Legal issues of compensation for damage and losses caused to the soil cover of Ukraine in the conditions of armed aggression of the russian federation. – Article.

The article is devoted to the legal issues of compensation for damages and losses caused to the soil cover of Ukraine in the conditions of the armed aggression of the russian federation, and which should be considered comprehensively, since these issues carry threats of a social nature. The article analyzes the national land and environmental legislation, which regulates the issue of the current state of the soil cover of Ukraine in the conditions of the armed aggression

of the russian federation, the determination of damage and losses caused to the land fund and soil resources of the country, as well as the practical application of most land and environmental legal norms for elimination of the consequences of hostilities on agricultural lands. It is emphasized that the successful solution of these urgent problems should be made by soil scientists and legal scientists who have all the opportunities to develop measures for the reproduction of our soils on a scientific basis. Solving this problem is an important stage in the revival of the liberated territories. It was determined that damage is one of the integral conditions of civil liability in the form of compensation for damages, and it was found that compensation for environmental damage has its own specifics, so it is not enough to be guided by the general provisions the Civil Code of Ukraine. Environmental legislation contains special regulations on compensation for damage caused by environmental offences. It is substantiated that it is necessary to carry out a continuous soil survey in de-occupied and dangerous territories. Surveying of the soil cover should be carried out on updated methodological bases, taking into account the consequences of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, harmonized with modern European practice. On the basis of the conducted legal analysis, it was concluded that compensation for damage and losses must be carried out by applying the latest technologies of cleaning, restoration of land and soil cover, and other natural components of the site in order to achieve such a soil quality that the land plot will be able to be used even today, and in future. We propose to speed up the development and adoption of: the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Soil Protection and Regeneration of Their Fertility», in particular, regarding the withdrawal of lands damaged as a result of military operations from agricultural circulation; National target program of land use and protection; regional programs; programs of united territorial communities; Recovery Plan of Ukraine.

Key words: earth; soils; ground cover; compensation for damage and losses; civil liability.